

Aaterikas armoihin?

Nykysuomen perussanakirjan näytevihko (ABC, Helsinki 1972) osoittaa, että toimitus on luopunut *-rikas*-loppuisten vierasmallisten yhdysadjektiivien vierok-sunnasta. Ero Nykysuomen sanakirjan edustamaan suhtautumistapaan on jyrkkä. Esim. sanasta *aaterikas* NS viittaa hylkäästuomiota tarkoittavalla nuolella hyväksyttäviin ilmauksiin 'aatteikas, aatteellinen, runsasaatteinen'. Perussanakirjan mukaan *aaterikas* on muutta mutkitta = 'rikas-, runsasaatteinen'. Huomattakoon, ettei aito johdos *aatteikas* ole kelvannut selitteeksi enempää kuin hakusanaksikaan. Lieneekö tämä lukuisissa sanakirjoissa noteerattu ilmaus katsottu liian pientaajuiseksi? NS:n tuomitsema *ajatusrikas* on näytevihossa sekä täysin hyväksytynä hakusanana että *ajatuksekas*-sanana synonyymina. Vastaavasti on kelpuutettu *aloiterikas*. Hengellisen kielen *armorikas* ei sentään ole päässyt mukaan.

Kielenhuollon harrastaja ei voi olla hämmästyttä. Suottako onkin hätistely kyseisiä muukalaisuuksia? Tietoista kamppailua niitä vastaan on käyty ainakin 1930-luvun alusta lähtien. E. A. Saarimaa totesi teoksessaan *Huonoa ja hyvää suomea* (1930, s. 63—), että monien ruotsin ja saksan yhdysadjektiivien perusosaa vastasi suomessa johdin. »Kalarikas» oli aidommin *kalainen, kalaisa*, »aaterikas» *aatteikas*, »nautintorikas» *nautinnollinen* jne. Toisinaan tarjoutuivat luonteviksi suomennoiksi sentyyppiset yhdyssanat kuin *runsasaloitteinen, -lajinen, monivaiheinen, -viivahteinen*. Varsinkin korkeaan tyyliin sopivat sellaiset sanaliitot kuin *armosta, muistoista, riemuista rikas*. Varovasti Saarimaa myönnytteli, että »käytäntö on jo vakiinnuttanut sellaiset sanat kuin *lajirikas, vesirikas, väkirikas*».

Knut Cannelin huomautti pari vuotta myöhemmin ilmestyneessä kirjassaan *Finska språket* (1932, s. 273), että suomen kielessä oli joukko sellaisia ruotsin mallin

mukaisia yhdyssanoja kuin *aaterikas 'idërik', kalarikas 'fiskrik', lumirikas 'snörik', sanarikas 'ordrik'* jne. Suomen kieleen sopivampia olivat Cannelinin mielestä kuitenkin sanat *rikas-, runsasaatteinen, -kalainen, -luminen, -sanainen* jne.

Noista päivin kielenhuolto on johdonmukaisesti suosittanut *-rikas*-loppuisten adjektiivien sijaan aidompia ilmauksia. Torjuvalle kannalle asettui 1938 myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kieli-valiokunta, joka Martti Airilan alustuksen pohjalta käsitteli näitä tapauksia monien muiden yhdysadjektiivien ohella (ks. Viiritäjä 1938 s. 357—). Tietämäni mukaan ainoa kielenkäytön opas, joka kyseisiä muodoista yrittää puoltaa, on — kuten odottaa sopii — Lauri Kettusen *Hyvää vapaata suomea* (s. 126—).

Perussanakirjan näytevihon mukaan nyt olisi siis kielenhuoltajain nostettava kädet ylös ja kiltisti myönnettävä *-rikas*-loppuisille adjektiiveille kotipaikkaoikeus suomen kielessä. Näin olisi ymmärtääkseni aiheellista menetellä kolmessa tapauksessa:

1) *-rikas*-adjektiivit, joita on syrjitty erityisesti muukalaisuutensa vuoksi, selityvätkin aidon omaperäisiksi muodoiteiksi;

2) *-rikas*-adjektiivit ovat osoittautuneet ilmaisujärjestelmän kannalta välttämättömiksi tai hyödyllisiksi;

3) *-rikas*-adjektiivit ovat yleistyneet siinä määrin, että taistelu niitä vastaan on toivotonta.

1. kohtaan on todettava, ettei kyseisten adjektiivien vierasperäisyyttä kukaan ole tyyten pyrkinytkään kiistämään. Edes osittaista omapohjaisuutta on työläs osoittaa. Viittaaminen sellaisiin joskus mainittuihin ilmauksiin kuin *raharikas* ja *viljarikas* on aiheetonta. Kyseiset sanat tosin ovat ilmeisen kansanomaisia mutta hyvin harvoin ja ennen muuta substantiiveina käytettyjä. Erityisesti huomattakoon, että perusosalla *rikas* on näissä tapauksissa aivan tavallinen leksikaali merkityksensä, jota ei voisi täsmällisesti ilmaista possessiivijohtimella. »Viljarikkaaksi» luon-

nehdittu isäntä tai talo ei ole niinkään sellainen, jolla tai jossa on paljon viljaa, vaan sellainen, joka on tullut rikkaaksi viljankasvatuksella. Suomen *rikas*-sanana perusmerkitys 'varakas, äveriäs' on niin hallitseva, että jokin *kalarikas* tai *metsärikas* vie helposti ajatuksen kaloilla tai metsillä ansaittuihin rikkauksiin. Ruotsissa viime aikoina (esim. arabimaista tai öljyseikeistä) käytetyn *oljerik*-sanana voi näin ollen hyvin suomentaa öljyrikkaaksi, kun ruotsin sanakin viittaa öljyn tuottamaan rikkauteen eikä niinkään öljyn runsauteen. Pari kertaa olen *öljyrikas*-sanaa huomannut jo käytetyn: »Lehden mukaan öljyrikkaiden arabimaiden talletukset ovat lännessä noin 9 miljardia dollaria» Uusi Suomi 19. 10. 1973; » — — jos Israelin vastaiseen taisteluun keskittää lisäksi öljyrikkaiden valtojen rahat, silloin Israel voi joutua todella tiukalle» Suomen Kuvalehti 41/1973 s. 36.

Uudempia selityksiä, joiden mukaan *-rikas*-adjektiivit niveltäisivät kiellemme luonteviksi tunnetuihin yhdysadjektiivihin, en muista nähneeni. Mikäli mieltään rinnastaa niitä sentapaisiin adjektiivihin kuin *lähtö-*, *painovalmis*, *mielisairas*, on todettava, että niissä perusosalla on normaali merkityksensä: *lähtövalmis* on 'lähtöön valmis', *mielisairas* 'mielettään sairas'. Sitä paitsi kyseiset adjektiivit ovat ilmeisen tarpeellisia ja käytännön vakiinnuttamia, vaikka nojaavat nekin vieraisiin esikuviiin. Jos hyväksyttäisiin *aloiterikkaat* ja *järvirikkaat*, olisi kaikei kelpuutettava johdonmukaisesti niiden vastakohtina *aloiteköyhät* ja *järviköyhät*, ehkäpä saman tien *bakteerivapaat* ja *typpivapaat*. Näin pitkälle ei Perussanakirjakaan ole sentään tohtinut mennä.

2. kohdan suhteen ei liioin näytä olevan aihetta kannanmuutokseen. Possessiiviset johtimet *-inen*, *-kas*, *-llinen* ja melkoisessa määrin myös *-isa* ovat edelleen produktiiveja. Niiden avulla voidaan siis uusiinkin ilmaisutarpeisiin luoda johdoksia. Aina ei ole mahdollista turvautua johdoksiin, mutta ovathan käytettävissä myös *runsas-* ja *moni-*alkuiset yhdyssanat. Eten-

kin erikoisalojen kielenkäytössä saattavat senttyypiset yhdyssanat kuin *runsasfosforinen*, *-typpinen*, *moninivelinen*, *-suoninen* jne. tapauksittain kuulostaa luontevammilta ja täsmällisemmiltäkin kuin johdotukset. On vaikeaa havaita *-rikas*-loppuisissa adjektiivissa mitään merkityskomponenttia, joka ei sisältyisi vastaavaan *runsas-* tai *moni-*alkuiseen yhdyssanaan. (Joitakin stilistisiä yläsäveliä liittyynee sentapaisiin vanhahtavalle juhlatyylille ominaisiin ilmauksiin kuin *armo-*, *muistorikas*, mutta ne ovat erityisesti asiallisen terminologian kannalta toki epäolennaisia.) — Suomen kielen ilmaisujärjestelmän kannalta *-rikas*-loppuiset adjektiivit ovat siis edelleenkin tarpeellisia.

3. hypoteesin pohjalta olisi myös vaikea perustella *-rikas*-loppuisten adjektiivien kelpuuttamista. Viime vuosikymmenien kielenkäyttöä tarkkaileet ovat uskoakseni yleisesti siinä käsityksessä, että kyseisten muodosteiden viljely on vähentynyt eikä lisääntynyt. Aimo Hakanen tosin mainitsee vierasmallisista yhdysadjektiivista puhuessaan, että myös ryhmään *adjectiva copiae* et inopiae kuuluvat muodosteet, joihin paitsi *-rikas*-loppuisia sisältyvät *-köyhä-*, *-puhdas-* ja *-vapaa*-loppuiset, pyrkisivät yleistymään (Adjektiivien vastakohtasuhteet suomen kielessä s. 129—). Väite pitää varmaan paikkansa, jos verrataan vaikkapa vuosien 1920—40 aikaista kielenkäyttöä esim. vuosien 1860—80 aikaiseen. Niinpä Lönnrotin sanakirjassa ei ole mm. sanoja *aate-*, *ajatus-*, *kala-*, *lapsi-*, *lumi-*, *muisto-*, *riemu-*, *sade-*, *tieto-*, *toivo-*, *tulos-* ja *vaiherikas*, jotka 1900-luvun alkupuoliskolla olivat epäilemättä tavallista varsinkin kirjoitetun yleiskielen ilmaisuvälineistöä. Nykypäivien suomessa tuommoiset kuitenkin ovat suhteellisen harvinaisia. Ylioppilaskokelaiden aineista ne ovat kutakuinkin tarkoin häpyneet.

Koska omat vaikutelmani sanomalehti-kielen uusimmasta kehityksestä perustuvat lähinnä Uuteen Suomeen ja Keski-suomalaiseen, otin tarkastaakseni yhden 48-sivuisen Helsingin Sanomien numeron (4. 10. 1973) alusta loppuun. Saalis oli

-rikas-adjektiivien kannalta laih: ei yhtään esiintymää. Aineisto on tietysti vaatimaton. Oirearvoa sillä kuitenkin on, vaikka rehellisyyden nimessä on myönnettävä, ettei -rikas-adjektiiveille tarjoutunut totunnaisia esiintymismahdollisuuksiaan kovin monta. Silmään osui sentään kahdesti *toiveikas* (ei *toivorikas*, vrt. saks. *hoffnungsreich*), kahdesti *värikäs* (ei *väririkas*, vrt. rts. *färgrik*) ja puolenkymmentä kertaa *menestyksellinen* (ei *menestysrikas*, vrt. rts. *framgångsrik*). — Mainitsen samalla, että -*köyhä*- ja -*puhdas*-loppuisia muodoiteita en tavannut yhtään. -*vapaa*-loppuisia olivat *arvovapaa* (yliopisto) sekä ilmoituksissa (kerran) *ruostevapaa* (auto) ja *postivapaa*sti. Sitä vastoin ajankohtaisessa EEC-kirjoittelussa oli säännöllisesti *tulliton* (vrt. rts. *tullfri*) ja autoilmoituksissa *virheetön* (vrt. rts. *felfri*).

Miltään kannalta en näe aiheelliseksi lieventää suhtautumista -rikas-loppuisiin adjektiiveihin. Kiekenhuolto on tässä kohden saavuttanut selvän voiton. Poikkeuksellista pyhitystä ovat tuskin saaneet edes *laji*-, *vesi*- ja *väkirikas*, joiden Saarimaa 1930 arveli jo vakiintuneen käytäntöön. Miksi enää perääntyä! Nuoret ja keskiikäisetkään kielenkäyttäjät eivät tunne -rikas-adjektiiveja luonteviksi nykysuomen ilmauksiksi; niissä on selvä vanhanaikaisuuden leima, homeen tuoksahdus. Ne ovat useimmiten myös nykyaikaisen kielenkäytön tiiviyspyrkimyksen vastaisia. Niiden kelpuuttaminen nykysuomeen olisi anakronistista.

Paavo Pulkkinen

Ihmisurheilija kilpailutasolla

Yhdyssanamuotia

Tämän kirjoituksen aines on poimittu naistenlehden aukeamalta, naisurheilijoidemme esittelystä (Me naiset n:o 34, 1973). Lehden toi toimitukselle maisteri M. M., joka oli alleviivannut kyseistä kir-

joitusta runsaasti.

Kesäkiire ja viimeistelemättömyys kuvastuvat hatarista sanonnoista ja muista kielirikkeistä, joita tekstiin näkyy jääneen luvattoman paljon. Kirjoittajan asia on tietenkin valita aiheeseen sopiva tyyliilaji. Tässä tapauksessa sanoma tuskin menisi perille kuivan »asiallisesti» esitettynä, mutta myös kepeään, tuttavalliseen sävyyn pyrkivässä kirjoituksessa kompastelu häiritsee. Esitystä ei kannata tässä ruotia virke virkkeeltä — se ei edusta kunnollisesti naistenlehtiemme kielenviljelyä. Seuraavassa tyydytäänkin tarkastelemaan yhdyssanojen muotikäyttöä tämän satunnaisaineksen valossa.

*

Harrastaa kilpailumielessä. »V. B. on niitä harvoja naisia Suomessa — ja Euroopassa — ja koko maailmassa, jotka harrastavat vesihiihtoa kilpailumielessä.» [Ajatusviivan käyttö!]

Nykysuomen sanakirjan mukaan *mieli* merkitsee 'tarkoitusta' (*mieli* II 1), esim. hyvässä mielessä, siinä mielessä, yhd. varsinkin inessiivissä: harjoitus-, hyväksymismielessä jne. Tähän ryhmään sopii myös *kilpailumielessä*. Silti »harrastaa vesihiihtoa kilpailumielessä» ei tunnu hyvältä. Hiukan myöhemmin kirjoittaja käyttää vesihiihtoa kilpaurheiluna harrastavasta uutusta termiä: »*Kilpavesihiihtäjän* pitäisi harjoitella joka päivä, käydä kuvat ja hypyt läpi pari kertaa — —.» Määritelmänluontaisen sanan merkitys on selvä, mutta emmehän puhu esim. kilpamäenlaskijasta, vaikka mäkeä lasketaan monessa »mielessä». Selvyuden vaatiessa voisi käyttää *aktiivi*-määritettä, esim. aktiivimäenlaskija, aktiivihiihtäjä, miksei myös *aktiivivesihiihtäjä*. Useimmiten tällaiset viestintähankaluudet ovat kierrettävissä. Esim.: V. B. on niitä harvoja naisia Suomessa, joille vesihiihto on kilpaurheilua, tai: jotka harrastavat vesihiihtoa kilpaurheiluna.

*

Kilpailutasolla. »Vesihiihtoa pidetään yleensä eräänlaisena [!] rantapalloiluun